

POBOŽNA POEZIJA BOŠNJAČKIH PJESNIKA "IZVAN MATICE"

Zilhad KLJUČANIN

1. Poezija Bošnjaka iz Sandžaka: pagansko i mitsko

Sandžak je granični prostor, koji u svojoj određenosti tipično enklavskog tipa stvara potenciju sinkretizma jezičkih idioma: srpskoga, crnogorskoga i bosanskoga. Sandžački jezički sinkretizam sâm je po sebi obogaćen varijantnim "viškovima smisla", stoga i polaže pravo na *tačnost i važnost govora* (i kolokvijalnog i umjetničkog). Takva težnja toga amalgamiranog izraza polučila je, a i danas vidljivo emanira, prepoznatljiva književna ostvarenja. Jezički sinkretizam, s druge strane, ima fundament u etnološko-antropološkom sinkretizmu, u kojemu se prepliću i samjeravaju paganski sa islamskim elementima, slavenski sa orijentalnim, prethrišćanski sa hrišćanskim itd. itd. Nije, stoga, za čuđenje da ni u jednog pjesnika sa područja Sandžaka nema imanentnog nastavka tesavvufske tradicije, naprimjer, pa ni "izvira" prigodničarske poezije (kasida, tariha i dr.). Sve je tu ostalo na razini narodne punine, pri čemu ona sama može biti nabožnog (islamskog), pukopučkog, ili laičkog sukusa.

Ćamil Sijarić (1913. - 1989.), mada je poznat prije svega kao rasan prozaist, pjesnički je egzemplar sandžačkog "narodnog modela". Pred kraj života objavio je dvije knjige poezije: *Lirika* ("BIGZ", Beograd, 1988.) i *Koliba na nebu* ("Glas", Banja Luka, 1990.); u kojima se manifestira cjelokupnost sandžačke granične situiranosti. Svaka pjesma Sijarićeve je poetski predstavljen *dogadaj*, stoga je svaka i naracijskog tipa, sa pripovjednim subjektom

kao lirskim motivom, sa mjestom događaja kao strukturnim prostorom pjesme. Takvom arhitektonikom Sijarić, s jedne strane, stvara okružje za važnost samog govora, čiji "višak smisla" referira epsku tačku motrišta. Tako, čini se, i mora biti, jer je pjesnik intencionalizirao *narodnu temu*, kojoj su prirodni i narativnost i epska suosjećajnost. (Vasko Popa je, nakon simbolističko-refleksivne faze, svojim kasnim knjigama poezije izazvao skoro šok, upravo na prethodnim premisama: narativnom frazom i epskim "viškom smisla")

(***)

*Pred našu kuću dohodi noću
Nekakav nevidljivi čovjek.
Iznesemo mu pred prag hljeba i vode.
A ne vidimo ga ni kad dođe,
Ni kad ode.
Pas na njega ne laje:
Naš pas jedini zna da taj
Hljeb i vodu
Dajemo nekome
Svome...)*

Sijarić pjeva o događajima na rubu dva svijeta, vidljivog i nevidljivog, ovostranog i onostranog, svijeta koji je prirodni tome tlu, svijeta koji izvire iz islamske eshatologije, s jedne, i pagansko-slavenske hlozoizirane vizije svijeta, s druge strane. Nevidljivi stvor (možda čovjek, možda evlija, *dobri*, koji može da prelazi iz sfere vidljivog u sferu nevidljivog, možda čista praznovjerica) - čest je lirski subjekt Sijarićeve poezije. On je komunikacijski model između realnog i irealnog, mogućeg i

nemogućeg, koji stvara jedinu realnost samo u tkivu pjesme. Ta veza dva svijeta, pritom, nije prosto mehanički strukturirana, nego je prožimajuća, životna, u njoj se ostvaruje najveći stupanj ljudske a i jedan od stupnjeva Božanske potencije - *govor*.

(***

*Da li sanjate, vi naši stari, vi umrli, o tome
Šta kod nas živih na Šipovicama ima?*

*Nema ništa kod nas, baš ništa,
Do što dokoni po nebu brojimo zvijezde:
Da vidimo koliko ih ima.*

*Do što dokoni sjednemo oko ognjišta
I pričamo o vama
Mrtvima.*

*Nema ništa kod nas, baš ništa,
Do što pobjegnemo pod drvo kad kiša pada -
I tada,
Vi naši mrtvi, vi vrlji,
Zamišljamo kako smo pod Druvetom
Zaspali na kiši
I umrli.)*

Husein Bašić (1938.) objavio je knjige poezije: *Od sunca ogrlica* (Pljevlja, 1970.), *Bestražje* (Cetinje, 1972.), *Prošle oči* (Bijelo Polje, 1974.), *Utra* (Beograd, 1979.), *Jato u nevidjelu* (Cetinje-Beograd, 1980.), *Breme* (Beograd, 1986.), *Uzma* (Titograd, 1986.), *Glasovi s vode* (1987.), *Sjutradan* (Nikišić, 1987.). Bašić je "pjesnik koji mitsku građu zavičajnih predanja, mahom bajoslovne apokaliptične vizioniranosti, preobražava u univerzalnu sliku ljudskog sukoba sa ostrvljenim silama historije i prirode. Između zavičajnog, mitsko-poetskog naslijeđa, kojem pjesma 'duguje' bogatstvo simboličke slikovitosti, i arhetipske strukture kosmogonijskog mita koji tu lokalnu šaru univerzalizira, položene su temeljne vrijednosti njegovih prvih pjesničkih zbirki"¹.

(**Utra**

*Zagrižena i nerazlučna
U živo meso. U talog krvi. U neprosuto
Sjeme. Kao čuma. Kao groznica
Svemu i sebi kridisala*

*Ništa da je pomete. Ni zatre. Rominja
Njena čeljust kroz krv i tijelo. Osviće
Budna. Glad joj u zijevu sijeva
Snaga kipti u očima*

Svršava klanje. I traje.

*Noć je nagrezne stravom. Jara je
Pronosi u beskraj. Na ponovljeno
Hodočašće. Još jedno jato da zabavi)*

U kasnijim knjigama (pogotovo u *Jatu u nevidjelu* i *Bremenu*) Bašić svoj mitsko-kosmogonijski rakurs usmjerava na polje islamsko-orijentalne duhovnosti (barem nekih njenih pojavnih oblika), ili na sinkretizirajuće praslavensko-islamsko-hrišćansko praznovjerje. Tako u knjizi *Jato u nevidjelu*, koja nije odmakla od svoga zavičajnoga temelja, u ciklusu *Budna kost* pjeva o bašlucima, tim nadgrobnim muslimanskim obilježjima koji su našli upliva i kod drugih bosanskih pjesnika. (Bašluci će, naposljetku, biti pjesničko posezanje za drukčijim, a sličnim, medijevalnim spomenikom od onoga Makovog, od stečka.) A u knjizi *Breme* ima ciklus pjesama o zapisima, hamajlijama protiv urokljivosti, i sl. Ti rekviziti *mistične medicine*, kako ih naziva Muhamed Hadžijahić, "nisu neka specifičnost orijentalno-islamske civilizacije. Javljaju se u svih naroda kod nas, a za Bošnjake su bili posebno atraktivni, pošto su se i bosanski krstjani bavili pravljenjem zapisa..."² Krug je, tako, potpun: praslavenski relikv se održava preko bogumilskih obredno-medicinskih svetkovina do doticaja sličnih hrišćanskih, i, na kraju, poprima svoj islamski oblik.

Ismet Rebronja (1942.)³ u potpuno modernoj poetskoj strukturi opjevava predanja paleobalkanske, islamske i paganske provenijencije. Rebronjin postupak je postmodernistički: on uzima pojedinačan sinkretiziran element (kojemu često ne znamo ni primarno značenje) i od njega gradi poetski simbol, koji svojim oneobičavanjem stvara atmosferu cijele pjesme. Uzmimo, naprimjer, pojam *kazivar*. Što on znači? Iz lokalne, sandžačke, legende možemo saznati da je Kazivar tajna knjiga u kojoj se kazuje sve o svemu - ali nam pjesnik nigdje to ne objašnjava, nego *kazivaru* doslovno pripisuje rolu poetskog simbola, u najmanju ruku *spiritus movensa* pjesme:

*U selo stiže
Čovek neznan
Sede na panj
Pokaza
Kazivar*

*Okružismo neznanca
On otvori
Kazivar*

*Podosmo prema stadima
Stranac se smesta
Ne miče
Čita kazivar
Sve o nama zna
(Kazivar)*

Isti je postupak i u drugim Rebronjinim pjesmama takvoga profila. Od *Knjige rabja*, preko *Gazilara*, do *Paganske krvi*, "Rebronjino je pjevanje satkano od zaboravljenih skaski, neobičnih bića i predmeta koji u sebi kriju neslućenu simboliku"⁴, stvarajući čitav registar novostvorenih pojmova koji funkcioniraju jedino u poetskom tekstu.

Husko Džigal (1945.), pak, zainteresiran je za već prepoznatljivu simboliku koja je kristalizirana u amalgamiranim slavensko-islamskim predanjima, obredima i svetkovinama. U knjizi *Potkop* ("Veselin Masleša", Sarajevo, 1975.), naprimjer, Džigal poetski tekst pravi na matrici vradžbina, od kojih je, i danas, najpoznatija i umjetnički najtematiziranija ona koju zovemo *salijevanje strave* (*strave*). "Muslimansko 'salijevanje strave', da se odagna strah, vjerovatno je staroslavenskog porijekla. Na to upućuje prije svega sam naziv 'strava', koji je prema Miklošiću slavenskog postanka (u značenju: jelo, hrana)... U prilog staroslavenskoj provenijenciji 'strave' govori i to što se prilikom salijevanja strave upotrebljavaju magične riječi na našem jeziku"⁵, a ne arapskom. Džigal ima nekoliko pjesama sa motivom *strave* (*Ugljvelje*, *Strava*, *Raspljuvanje*), u kojima nastoji "uhvatiti" magičnost samoga čina, salijevanja strave, ili pak oponašati njenu (strave) jezičko-govornu ekspresivnost:

*Neka bolestina se uselila
u svaki dio tijela.*

*Ni usta da se otvore,
ni noge, ni ruke da se pokrenu.*

*Postelja počinje živjeti snom:
sjenke sađu sa zidova, ispod oka,
niz pogled, daleki.*

*U časi pisak: voda, ugljvelje,
i pije se, a žed ne postoji.
(Ugljvelje)*

I drugi sandžački pjesnici su koordinirani zavičajno-jezičkom koloritnošću, prepoznatljivom

tematikom iz patrijarhalno-muslimanskog života i "graničnom pozicijom"; od Jašara Redžepagića (1929.), preko Ibrahima Hadžića (1944.), Fehima Kajevića (1945.), Ismeta Markovića (1948.), do Refika Ličine (1955.), Šabana Šarenkapića (1956.) ili Enesa Dazdarevića (1965.).

2. Bošnjački pisci u dijaspori

Bosanska dijaspora je doskora bila tabu-temom. Svaki doticaj s njom sankcioniran je od tadašnjih vlasti. Uopće se, ustvari, i nije znalo za njen intelektualni segment. Osim dvojice-trojice emigranata (Adila Zulfikarpašića, Teufika Velagića ili Smaila Balića), za druge, poglavito pjesnike, nije se ni čulo.⁶ S druge strane, istina je da u bosanskoj dijaspori (danas je to bjelodano) i nije bilo nekih jačih pjesničkih individualnosti, pogotovo onih koji bi, svojim internacionalnim kulturno-poetskim iskustvom, mogli utjecati na tokove savremene bosanske poezije. Nekolicina pjesnika iz dijaspore pjevala je patetizirane stihove o "domu, zavičaju, sjećanjima i snatrenjima na domovinu". Ako se uzme u obzir da je ta domovina za njih bila Hrvatska (većina tih bošnjačkih pjesnika su "endehaovsko-kroatofilnog opredjeljenja") - rezultat je više nego skroman. Ipak, ovdje možemo, djelomice, analizirati trojicu pjesnika iz dijaspore: Asafa Durakovića, Alana Horica (Aliju Horića) i Husniju Hrustanovića.

Asaf Duraković rođen je u Stocu 1940. godine. Živi u SAD. Uz značajan znanstveni rad, piše i poeziju. Objavio je dvije knjige stihova: *Tamne alge*, *Dimovi i magle*, *Stazama Sarmata*, *Velike vode...* Mada će Zlatko Tomićić reći kako je "veliki užitak čitati Asafove islamske motive... i predivne pjesme *Beratska noć*, *Lejletur Kadr*, *Ferhadija*, *Nišani*, *Stari saruk...*"⁷ - ipak je Durakovićeva poezija ostala na staromodnim obrascima neoromantizma, prevladane rime i elegijsko-istrošenog ritma, sa ponekom uspjelom metaforom ili svježom slikom; kao što su neke u pjesmi *Nišani*:

*Ko panjevi od raskrčenih šuma
Cijelom su našom zemljom rasijani
Bašluci pokraj mahala. Kraj drumata
Bijeći u noći. Crni kad zadani.*

*Ko tiha duša koja stremlji Bogu
Kazuju tešku samoću mezara*

*Jedan vrh glave. Drugi više nogu
Stoljeća broje i vremena stara.*

*Zastajem tiho podignutih ruku
Kad pusti drum me pokraj njih pronese
Slušam gdje zборе vječnosti poruku.*

*Kad i mi smo se uzdigli nad travom
Visoko gledaj. Ne ponikni glavom
Dok Kudret sahat do nas te donese.*

Alan Horic (Alija Horić), rođen u Kulen-Vakufu 1923. Živi i djeluje kao izdavač u Kanadi. Gimnaziju pohađao u Bihaću i Banjoj Luci, te dvije godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U emigraciji se upisuje na sveučilište u Bolonji. Nakon toga živi u Parizu, povremeno je slušač na Sorboni. Već duži niz godina živi u Montrealu, Kanada. Pjesme je objavljivao u *Hrvatskoj reviji*, a zastupljen je i u antologiji hrvatskog emigrantskog pjesništva *Pod tuđim nebom* (Buenos Aires, 1957.). Na francuskom je objavio dvije knjige, sa kojima je zapažen u kanadskoj poeziji francuskog jezika. Na tragu naše zainteresiranosti - pobožnosti u bošnjačkoj poeziji - napisao je veći broj pjesama: neke od njih su imitiranje sufijskog zanosa i približavanja Univerzumu (Bogu), neke su ilahijskog tipa, a u nekima je nabožni motiv spleten sa domoljubnim osjećajem; kao, naprimjer, u ovim stihovima:

*O, izvedi, Oče, na pravi put istine
siromašne ljude
što Ti se vraćaju dušama iskrenog kajanja...
... Ne daj da Tvoj se narod izgubi u nevjerja magli...
... Vjerujem u Tvoju moć, nebeski oče, ugled
što ga ruše;
U Tvoju milost što lebdi nad nama na nebu,
u blagoslov oprosta, u veličinu Tvoje duše.
Vjerujem u Tebe, Bože, jer živim o Tvome hljebu!
(Molitva za Hrvatsku, 1951.)*

Husnija Hrustanović, rođen u Gacku 1923. Mekteb, osnovnu i srednju školu završio u Mostaru. Upisao se na pravo u Zagrebu, ali je 1942. prekinuo i otišao u hrvatsku vojsku, gdje je služio kao oficir. U emigraciji je od 1945.: u Italiji (do 1947.), Siriji (10 godina), Australiji (7 godina) i opet u Evropi. Uvršten

je u emigrantsko izdanje *Pod tuđim nebom* (Buenos Aires, 1957.). Objavio knjigu *U ponorima vremena*, Valenzia, 1965. Hrustanović je egzaltiran pjesnik, posvema vezan za motive iz domovine, počesto patetiziranog tona, ali, uvjerljivo, iskren i nepatvoren. Najčešći motivi u njegovim pjesmama su: detalji iz djetinjstva, zavičajni koloriti, porodični događaji, bajrami, ramazani, napjev bosanske pjesme...:

*Igraju srca ko kristalni vodoskoci
u sokacima raspijevanog šehera.
Odsijevaju kandilji u očima djece.*

*Žubore molitve,
šedrvani
i stare česme -
pod zvjezdanim nebom
rodnog zavičaja.*

*Ramazan je krasni đerdan
ovih nezaboravnih noći.
Ramazan je vječno svjetlo
što treperi iz djetinjstva moga.*

*Trideset dragulja, trideset noći,
na nebu dalekog zavičaja...
(Sjećanje na ramazanske noći)*

BILJEŠKE

- ¹ Enes Duraković, *Antologija bošnjačke poezije XX vijeka*, "Alef", Sarajevo, 1996., str. 31.
- ² Muhamed Hadžijahić, *Orijentalno-islamski utjecaji na Bosanske Muslimane i druge jugoslovenske narode*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1973., str. 135. (skripta, u strojopisu)
- ³ Knjige poezije: *Knjiga rabja*, Pljevlja, 1972.; *Izložba*, Beograd, 1975.; *Gazilar*, Beograd, 1978.; *Sreda i Sreda kći*, Beograd, 1983.; *Paganska krv*, 1986.; *Keronika*, Beograd, 1991.; i dr.
- ⁴ Almir Zalihić: *Pogled iznutra (O književnosti Bošnjaka iz Sandžaka)*, "Damad", Novi Pazar, 1999., str. 62.
- ⁵ Muhamed Hadžijahić, *Predislamski elementi u kulturi Bosanskih Muslimana*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1973., str. 72. (skripta, u strojopisu)
- ⁶ Interesantan temat o piscima u dijaspori donio je "Behar" (Zagreb, br. 28-29, 1997.)
- ⁷ Zlatko Tomičić, *Gdje tajno ime vlada*, predgovor knjizi: Asaf Duraković, *Velike vode*, "Sipar", Zagreb, 1995.

Summary

THE RELIGIOUS POETRY OF THE BOSNIAC POETS "OUTSIDE OF THE ORIGINAL HOMETLAND" (1)

Zilhad Ključanin

The literature created by Bosniac poets from Sanjak is a typical kind of literature created "outside of the original homeland". Sanjak, as a border area, is a typical enclave type area that produces a potential of the language idioms' syncretism: Serbian, Montenegrin and Bosnian. This language syncretism *per se* is enriched with the variable "excess sense". Hence, it is reserving the right to *accuracy and importance of speech* (colloquial and artistic).

The aspiration of that merged kind of expression produced and it is still visibly producing the recognizable literary works. On the other hand, the language syncretism has, as its basis, the ethnological and anthropological syncretism. Here, the pagan elements intertwine with Islamic, Slavic with oriental, pre-Christian with Christian elements etc. Thus, it is not strange that not one poet represents a continuation of the *Sufi* tradition or of the poetry written for the special occasions. (*qasidah, tarih, etc.*).

The poetry is characterized by abundance of folk tradition, which is based on, either religious (Islamic) expression or the one of the ordinary man. The poets who represent this kind of poetry are: Camil Sijaric, Ismet Rebronja, Husein Basic, Husko Dzical and others.

Another integral part of Bosniac poetry created "outside of the original homeland" is the poetry created in diaspora (unless we place Sanjak in this category as well). No significant poets emerged in Bosnian diaspora (so evident today), particularly those who could have had a stronger impact on Bosniac poetry, using their international experience in terms of culture and poetry.

Since this kind of poets considered Croatia as their homeland (most of the Bosniac poets in diaspora are considered to be *Croatophile*), the number of those who could have had this impact was indeed insignificant. Only few of those poets wrote touching verses of their "home, homeland, memories and daydreaming of homeland". Nevertheless, this text analyzes three poets from diaspora: Asaf Durakovic, Alan Horic (Alija Horic) and Husnija Hrustanovic.

موجز

الشعر الديني عند الشعراء البوسناقين «خارج البلد الأم» (١)

زيلهاد كليوتشانين

تعتبر أعمال الشعراء في السنجق، أحد نماذج الأدب البوسناقي «خارج البلد الأم». والسنجق منطقة محاطة بعدة دول، مما يؤدي إلى ضرورة التوفيق بين المصطلحات الصربية والبوسنية وتلك التي تستخدم في الجبل الأسود. إن التوفيق اللغوي في السنجق غني في ذاته «بوفرة المعاني» المختلفة، ولذلك له الحق بأن يكون دقيقاً وهاماً في التعبير والنطق (سواء من الناحية العامة أو الفنية). وقد نتجت عن هذا الطموح الاندماجي أعمال أدبية متميزة. والتوفيق اللغوي، من جانب آخر، له أصول في التوفيق العنصري - الإنساني الذي تتشابه داخله العناصر الجاهلية بالإسلامية، والعناصر السلافيينية بالشرقية، والعناصر قبل النصرانية بالعناصر النصرانية وهكذا دواليك. ولهذا السبب، ليس من الغريب، أن نجد جميع شعراء السنجق يفتقرون إلى الاستمرار الأصولي للتراث الصوفي مثلاً، أو حتى شعر المديح النبوي والتأريخ. بل بقيت جميع أعمالهم في مستوى التعبئة الشعبية التي تمتاز بحد ذاتها بذوق إسلامي أو شعبي أو علماني. من حملة هذا الشعر نذكر: شامل سياريتش، عصمت ريبونيا، حسين باشيتش، هوسكو جيغال وآخرون.

أما الطرف الآخر من الشعر البوسناقي «خارج البلد الأم» فهو شعر المهجر (باستثناء السنجق). من الواضح اليوم أنه لم تظهر بين البوسنيين في المهجر شخصيات شعرية قوية، وخاصة تلك التي تمتاز بخبرات ثقافية شعرية عالمية يمكن لها أن تؤثر على مجريات الشعر البوسني المعاصر. وقد اقتصر هذا الجانب من الشعر البوسناقي على منظومات شعرية تقليدية عن «الوطن ومسقط الرأس وعن الشوق والحنين إلى الوطن الأم»، وبما أن الوطن الذي هاجروا منه آنذاك كان كرواتيا، حيث أن (معظم الشعراء البوسناقين كانوا محبين لدولة كرواتيا المستقلة)، فإذا أخذنا ذلك بعين الاعتبار، فإن النتيجة ستكون أقل من متواضعة. ورغم ذلك فقد تعرضنا هنا وبصورة جزئية لتحليل ثلاثة من شعراء المهجر وهم: أصاف دوراكوفيتش، وعلي هوريتش وحسني هروستانوفيتش.